

УДК 316.61.001:32

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИ**

Віктор Зінчук

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна, vik-z@ukr.net

Політичну соціалізацію особи розкрито через особливості її трактування в сучасних гуманітарних науках. Подано визначення поняття "соціалізація"; процес політичної соціалізації проаналізовано крізь призму трьох підходів. Розглянуто преференцію та значущість агентів політичної соціалізації (основні – сім'я (родина), навчальні заклади, найближче оточення, ЗМІ).

Ключові слова: соціалізація, політична соціалізація, процес, етапи, агенти політичної соціалізації.

Цивілізоване суспільство передбачає здійснення політики для людей і через людей. Яку б значну роль у політиці не відігравали соціальні групи, масові суспільні рухи, політичні партії, у кінцевому підсумку її головним суб'єктом є особистість. Адже самі ці групи, рухи, партії й інші суспільні й політичні організації складаються з реальних особистостей, і тільки через взаємодію їхніх інтересів і волі визначається зміст і спрямованість політичного процесу, усього політичного життя суспільства.

Щоб стати людиною, замало біологічної спадковості, потрібна спадковість соціальна. Процес засвоєння людиною певної системи знань, норм і цінностей, притаманних повноправним членам суспільства, називають *соціалізацією*. Інакше кажучи, *соціалізація* – це перетворення біологічного індивіда на соціальну істоту, входження індивіда в соціум, процес становлення його як особистості.

Складний і розгалужено-різноманітний процес соціалізації вивчають різні науки: політологія, соціологія, психологія, соціальна психологія, історія, антропологія, етнографія, педагогіка, філософія та інші. Кожна з цих наук досліджує різні аспекти соціалізації як процесу, зокрема: соціокультурний (соціалізація поколінь у конкретно-історичних умовах), біосоціогенетичний (соціалізація індивіда в певних соціально-економічних умовах), генетико-віковий (вікова соціалізація в умовах конкретного суспільства). На відміну від цих наук, *політологія* (як, приміром, і *соціологія*), розглядає саму людину як надзвичайно пластичну істоту, здатну до значних соціальних адаптацій, але водночас виокремлює в людині соціально-типові характеристики – риси, властиві певним типам людей. Людину досліджують насамперед як особистість,

як елемент соціально-політичного життя, розкривають механізми її становлення під впливом соціальних чинників. Політологію цікавлять зв'язки особистості й соціальної спільноти, особистості і суспільства, регулювання і саморегулювання соціальної поведінки. Отже, специфіка політології – у з'ясуванні, насамперед, того в людині, що безпосередньо пов'язане зі соціальним життям, залученням індивіда в систему соціально-політичних відносин, тобто не її біологічних чи психічних особливостей, а здебільшого соціальних характеристик.

На думку американського дослідника Н. Смелзера, досліджуючи процес соціалізації, передовсім потрібно з'ясувати, чому люди поведуться певним чином, чому утворюють групи, ідуть на війну, поклоняються чомусь, одружуються, голосують – тобто все, що відбувається з людьми, коли вони взаємодіють один з одним [4, с. 14]. Російський дослідник О. Філіппов зазначає, що науковці мають досліджувати особисте сутнісне життя людей. Тоді їм вдасться з'ясувати, чи розуміють люди характер взаємин, у які вступають щодня і всюди, та роль культурних і поведінкових зразків, які відтворюють, транслюють і сприймають [5, с. 19-20]. А. Ефендієв додає: людина цікава насамперед з погляду її раціональної складової, оминаючи несвідоме, ірраціональне [2, с. 50]. Досліджуючи процес соціалізації, серед чималої кількості особливостей індивіда головний акцент потрібно робити на тих аспектах, які можуть охарактеризувати значну кількість людей і які можна об'єднати в певні соціальні спільноти (вікові, національні та ін.). Інакше кажучи, особистість постає як суб'єкт соціально-політичної діяльності і системи міжособистісних взаємин.

Одну з перших спроб дати розгорнуту характеристику поняття соціалізації в сучасному її розумінні зробив французький соціолог Г. Тард. У виданій 1892 р. книзі він розглянув два взаємозалежні соціальні процеси – денаціоналізацію й соціалізацію. Соціалізацію Тард розуміє як входження індивіда в націю, народ, досягнення подібності в мові, освіті, вихованні з іншими індивідами, що становлять суспільство [6]. Ф. Гіддінгс, визначаючи соціалізацію як процес розвитку соціальної сутності людини, звернув увагу на те, що завдяки соціалізації зникають або стають малопомітними первинні відмінності в мові, віруваннях та звичках людей, а чужорідні елементи асимілюються – у населенні США, наприклад – у постійний американський тип [1, с. 32]. Отже, соціалізація – це процес, під час якого індивід ніби засвоює спосіб життя "свого" суспільства. На думку іншого західного науковця, Т. Шибутані, індивід соціалізований лише в тому разі, коли здатний брати участь у погоджених з іншими людьми діях на основі конвенціональних домовленостей або норм, тобто соціалізація можлива тільки за умови повсякденного спілкування з навколишніми людьми [1, с. 34]. Російський дослідник І. Кон визначає соціалізацію як процес засвоєння індивідом соціального досвіду, визначеної системи соціальних ролей і культури, під час якого формується конкретна особистість. Аналогічної думки дотримується Н. Смелзер, який зазначає, що науковці розглядають соціалізацію як процес

нагромадження людьми досвіду та соціальних установок, які відповідають їхнім соціальним ролям, і додає: у процесі соціалізації прагнення до конформізму є радше правилом, аніж винятком [4, с. 94].

Отже, багатозначний термін "соціалізація" означає сукупність усіх соціальних процесів, завдяки яким індивід освоює і відтворює визначену систему знань, норм і цінностей, які дають йому змогу функціонувати як повноправному члену суспільства. Крім того, соціалізація містить не тільки усвідомлені, контрольовані, цілеспрямовані впливи (зокрема, виховання в широкому розумінні слова), а й стихійні, спонтанні процеси, які так чи інакше також позначаються на формуванні особистості.

Політичну соціалізацію розглядають як процес входження людини в політичну систему суспільства. Цей процес часто визначають як "політичний розвиток особистості", під яким розуміють активне засвоєння індивідом ідеологічних і політичних цінностей і норм, притаманних конкретному суспільству, формування їх у вигляді усвідомленої системи соціально-політичних установок, що визначає позиції та поведінку індивіда в політичній системі суспільства. У підручнику соціології для американських коледжів, наприклад, подано визначення політичної соціалізації як процесу навчання й удосконалювання, за допомогою якого індивід засвоює політичну культуру суспільства, його основні політичні поняття, свої права й обов'язки щодо уряду й набуває уявлень про структуру та механізми функціонування політичної системи [6]. Отже, *політична соціалізація* – це безперервний процес засвоєння індивідом упродовж усього життя політичних знань, норм і цінностей суспільства, до якого він належить, витворення і трансформування власного світогляду, що давало б йому змогу брати активну участь у політичному житті.

У науковій літературі є різні підходи щодо трактування політичної соціалізації як розгалуженого та багатопланового процесу. На нашу думку, доцільно виокремити три основні підходи до розуміння процесу соціалізації: інтеракціоністський, структурно-функціоналістський та когнітивістський.

Прихильники *інтеракціоністського* підходу (Ч. Кулі, Г. Міль, Р. Пара та ін.) переконані, що соціалізація індивіда відбувається через формування в ньому людських якостей, а сутність соціалізації вони обмежують здатністю індивіда оволодівати мовою та спілкуванням. Коли індивід набуває образу власного "Я", він відразу стає соціалізованим. До цього ж підходу належать погляди соціологів Дж. Міда, Г. Блумера (символічний інтеракціонізм) та А. Шуца (феноменологічна соціологія). Мід та Блумер розглядали суспільство як символічну взаємодію людей і груп. У процесі взаємодії люди конструюють об'єкти і змінюють зовнішнє середовище. При цьому взаємодію розглядають як інтеракцію не усталених соціальних ролей, а як реальних, сповнених внутрішніх суперечностей, почуттів та емоцій людей. За А. Шуцем, соціальна реальність – це інтерсуб'єктивний світ, що існує до нас. Щоб долучитися до неї (соціалізуватися), індивід має

накопичувати власний досвід (духовний) у взаємодії з навколишніми людьми.

Залежно від особливостей взаємодії політичної системи й індивіда, є різні типи політичної соціалізації. Традиційно виокремлюють чотири типи: гармонійний, плюралістичний, конфліктний, гегемоністський. Їх можна розглянути саме за допомогою інтеракціоністського соціологічного підходу.

- *Гармонійний тип* соціалізації відображає психологічно нормальну взаємодію індивіда та владних інститутів, для нього характерне раціональні відносини особистості й політичної системи. Такий тип припускає наявність культурно однорідного середовища, зрілих демократичних традицій і громадянського суспільства.
- *Плюралістичному типу* політичної соціалізації притаманний опосередкований характер взаємодії особистості з політичною системою. Значна кількість різнорідних політичних субкультур зумовлює первісну політичну соціалізацію індивіда в межах визначеної соціальної групи. Однак таке різноманіття не перешкоджає досягненню в суспільстві консенсусу, якщо всі визнають ліберально-демократичні цінності.
- *Конфліктний тип* політичної соціалізації формується на основі міжгрупової боротьби і протистояння. Прихильність індивіда до інтересів своєї групи ускладнює досягнення консенсусу з іншими громадянами і владою. У таких суспільствах, як правило, високий ступінь політичного насильства, жорсткої боротьби між представниками різних субкультур.
- *Гегемоністському типу* властиве негативне ставлення індивіда до будь-якої соціальної і політичної системи, за винятком власної. Такий тип формує політичну культуру особистості суто на цінностях однієї соціальної групи, релігійної системи чи політичної ідеології. Гегемоністський тип зазвичай характерний для закритих політичних систем (КНДР, "азійські диктатури", Куба), які антагоністичні щодо інших цінностей.

Розгорнуту соціологічну теорію, яка описує процеси інтеграції індивіда в соціальну систему, запропонував представник *структурного функціоналізму* Т. Парсонс. За Парсонсом, індивід "вбирає" суспільні цінності в процесі спілкування із "значущими іншими", у результаті чого наслідування загальнозначущих нормативних стандартів стає частиною його мотиваційної структури. Соціалізація відбувається завдяки дії психологічних механізмів пізнання і засвоєння цінностей. Механізм цей, на думку Парсонса, працює на основі принципу задоволення, що його сформулював Фрейд: страждання, яке посилюють за допомогою винагороди й покарання, містить також процеси гальмування (аналог фрейдівського витиснення) і субституції (переносу і зсуву). До пізнавального механізму входять процеси імітації й ідентифікації, що спираються на почуття поваги і любові [3, с. 316-317]. Інструментарій структурного функціоналізму придатний для дослідження чинників впливу на соціалізацію, функцій та етапів політичної соціалізації.

На соціалізацію впливає багато чинників, які можна умовно розділити на три групи: *макрочинники*, що є умовами соціалізації всіх або дуже багатьох людей: космос, планета, світ загалом, країна, суспільство, держава; *мезочинники* – етнос, тип населення, місто чи село, у якому живе людина; *мікрочинники* – інститути соціалізації, з якими людина безпосередньо взаємодіє: родина, школа, середовище однолітків, трудовий колектив.

Найважливішою функцією політичної соціалізації є досягнення особистістю вміння орієнтуватися в політичній системі, виконувати визначені ролі. Інакше людина не може ефективно обстоювати свої соціальні й політичні інтереси. Традиційно виокремлюють такі функції політичної соціалізації: інформаційна; ціннісно-орієнтована; установчо-нормативна; поведінково-діяльна.

Політична соціалізація триває впродовж усього життя людини. Залежно від ставлення індивіда до політичного процесу (особиста участь чи неучасть), визначають три основні етапи політичної соціалізації особистості. *Допартиципаційний* – індивід ще не бере особистої участі в політичному процесі. Цей етап охоплює період ранньої дошкільної фази дотрудової стадії загальної соціалізації і частково фазу шкільного навчання. Для нього характерна здебільшого "первинна" політична соціалізація. Саме тоді закладаються основи політичної культури, які засвоює індивід. Другий етап політичної соціалізації – *партиципаційний* – починається ще на дотрудовій стадії загальної соціалізації і, фактично, охоплює кілька циклів людського життя – оволодіння професією, служба в армії, трудова діяльність, створення сім'ї. У багатьох країнах учні старших класів і студенти беруть участь у політичному житті. Це досить складний період становлення особистості. У цьому віці відбувається усвідомлення власного "Я" як осмислення свого місця в житті, що супроводжується підкресленим прагненням до незалежності й самостійності, протиставленням себе дорослим. У результаті вибудовується паралельна система цінностей, що не перетинається з поглядами батьків, а частково і з поглядами однолітків. Для цього етапу характерна так звана "вторинна" політична соціалізація. Її особливості в тім, що індивід уже оволодів механізмами опрацювання інформації та моделями політичної поведінки і здатний протистояти груповому впливу. Третій етап політичної соціалізації – *постпартиципаційний* – починається в різних індивідів і соціальних груп у різні періоди життя, найчастіше в пенсійному віці. Для нього характерне значне послаблення політичної соціалізації. У цьому віці люди, якщо не відбувається якихось екстраординарних подій в особистому житті чи в житті суспільства, зазвичай не змінюють політичних поглядів.

Науковці, що вивчали *когнітивний розвиток*, зокрема П. Гренфільд і Г. Брюнер, соціалізацію розглядають як енкультурацію чи міжпоколінську трансмісію культури, як набування навичок адекватного реагування на вимоги соціального середовища, виконання соціальної ролі й соціальної взаємодії. Людину розглядають насамперед як

культурно детерміновану істоту. Основною проблемою людського життя є збереження і сприйняття різних культурних моделей, їхня трансмісія з покоління в покоління. З цього погляду енкультурацію розуміють як автоматичний процес абсорбції, у якому дитина є *tabula rasa*, що досягає культуру тільки завдяки зіткненню з нею. Оскільки її зовнішнє середовище культурно детерміноване, а вроджена структура особистості дитини скрізь та сама, і вона є прийнятною для досягнення культурних моделей, діти всмоктують (абсорбують) культуру в усіх аспектах свого досвіду. За допомогою когнітивістського соціологічного підходу доцільно з'ясувати особливості функціонування агентів політичної соціалізації, їхній вплив на формування політично свідомої особистості.

Політичні цінності, установки й моделі політичної поведінки передають за допомогою впливу на індивіда конкретних людей і формальних інститутів, що в соціології мають назву *агентів* політичної соціалізації. Їх поділяють на політичних і неpolітичних. У реальному житті дія політичних і неpolітичних агентів політичної соціалізації тісно переплітається.

На першому етапі політичної соціалізації найважливішу роль відіграє *родина* (сім'я), що формує в дитини психологічну основу політичних орієнтацій, установок і моделей політичної поведінки. Саме родина на тривалий час залишається основним джерелом інформації, що соціалізує. Батьки, як і інші члени сім'ї, належать до певної соціальної групи, прошарку суспільства, відображають певні інтереси, потреби, політичні цінності та орієнтації. У країнах із досить стабільною політичною системою існує сильна кореляція політичних орієнтацій дітей і їхніх батьків [7, с. 30-32]. Чимало західних дослідників констатують, що *сучасна родина* не має тієї самодостатньої ролі, на яку вона претендувала в минулі епохи. Автор концепції конфлікту поколінь Дж. Колеман вважає, що якщо в минулому родина готувала молоду людину до входження в суспільство, то нині вона вже не може більше здійснювати цю функцію. Батьки не спроможні зрозуміти ті величезні зміни, що відбулися в суспільстві від часу їхньої власної молодості [8, с. 62-64].

Школа не тільки доповнює, а й у чомусь може перебудовувати політичну інформацію, яку дитина отримала в родині (сім'ї). У школі політична соціалізація здійснюється у двох напрямках. По-перше, пряма політична соціалізація через викладання дисциплін, де розповідають про принципи політичного устрою країни, пояснюють права й обов'язки громадян. По-друге – латентна, опосередкована. Місце школи в процесі політичної соціалізації великою мірою визначає характер політичної системи суспільства. Формування таких установок украй важливе для відтворення панівної в суспільстві політичної культури й забезпечення стабільності функціонування політичної системи.

Дуже важливим агентом політичної соціалізації є позародинне (позасімейне) *найближче оточення*, персоніфіковане в друзях, групі однолітків. У певних ситуаціях вплив цього агента може бути сильнішим,

аніж родини і школи. Наприклад, у США значним є вплив на соціалізацію груп однолітків у межах порівняно замкнутих, локалізованих просторах на кшталт негритянських гетто, китайських містечок. Такий вплив є одним із джерел девіантної політичної поведінки. Німецький соціолог С. Ейзенштадт вважає, що малі групи утворюють ніби проміжну ланку під час переходу молодшої людини з інтимного світу родини до формально бюрократизованих структур суспільства.

У сучасному світі, від першого етапу політичної соціалізації, важливим агентом є *засоби масової комунікації*: преса, радіо, телебачення, кіно, відео, комп'ютерні ігри. Вони сприяють впровадженню норм панівної політичної культури у свідомість людини. Водночас засоби масової інформації можуть використовувати і для політичного маніпулювання – прихованого керування свідомістю й поведінкою людей, щоб вони вимушено діяли всупереч власним інтересам. ЗМІ впливають на процес формування суспільної думки щодо найважливіших і найактуальніших політичних проблем. До агентів політичної соціалізації також належать різноманітні групи за інтересами, ділові кола, політичні партії і рухи, громадські організації, церква, армія.

Отже, найефективніші дослідження процесу політичної соціалізації, на нашу думку, можливі, якщо застосувати дослідницькі методології щодо різних аспектів проблеми. Якщо метою соціологічного дослідження є чинники впливу на соціалізацію, функції та етапи політичної соціалізації, то найпридатнішим є інструментарій структурно-функціоналістського підходу. Коли є завдання визначити типи політичної соціалізації, найкраще спрацює інтеракціоністський підхід. Якщо потрібно з'ясувати особливості функціонування агентів політичної соціалізації, їхній вплив на формування політично свідомої особистості, доцільно використовувати когнітивістський соціологічний підхід.

Література:

1. Афанасьев А. П. Социализация индивида как субъективно-объективный процесс. – Донецк, 2001. – 244 с.
2. Общая социология: учебное пособие // Под общ. ред. проф. А. Г. Эфендиева. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 250 с.
3. Седов Л. А. Социализация // Современная западная социология. – М., 1990. – 375 с.
4. Смелзер Н. Социология: пер. с англ. – М.: Феникс, 1998. – 480 с.
5. Филиппов А. Ф. Теоретическая социология // Теория общества. Фундаментальные проблемы. Сборник. – М.: КАНОН-пресс-Ц, 1999. – 310 с.
6. Шатунов Н. Социализация личности. – [Цит. 2005, 15 вересня]. – Доступний з: <<http://www.ussr.to/All//sphaera/Psy/soc.htm>>.
7. Easton D., Dennis J. Children in the Political System. – New York: McGraw-Hill, 1969. – 178 p.

8. Robert A. Levine. Culture, Behavior and Personality. An Introduction to the Comparative Study of Adaptation. – Chicago, 1974. – 319 p.

**THEORETICAL BASES OF RESEARCH OF THE POLITICAL
SOCIALISATION OF A PERSON**

Victor Zinchuk

L'viv Ivan Franko National University, Universytets'ka Str., 1,
L'viv, 79000, Ukraine, vik-z@ukr.net

A process of the political socialization of a person through features of its perception by modern humanitarian sciences is discovered. Primary determinations of a concept of "socialization" are given, and the process of political socialization is considered through three special approaches. The author also considers preference and importance of agents of political socialization (the basic of them are family, the educational institutions, the closest environment, mass media).

Key words: socialization, political socialization, process, stages, agents of political socialization.